

Małgorzata Jaracz

Socjolingwistyczne uwarunkowania
formacji nazwiskowych z *-owicz*, *-ewicz*
▼ w *Herbarzu polskim* Adama Bonieckiego

1. Uwagi wstępne

Socjolingwistyczna metoda analizy nazw osobowych łączy badania wewnętrznojęzykowej struktury onimów z problematyką „wyjaśniania społecznej wartości procesu nazywania” (Bubak 1986: 34). Jej celem jest również ukazanie związków między sferą propriálną języka a konkretnym kontekstem narodowym, historyczno-społecznym, szerzej ujmowanym jako tzw. tło onimiczne (Gajda 2004: 24). Wagę tych pozajęzykowych uwarunkowań antroponimów doceniał znakomity międzywojenny badacz kultury nazewniczej – Jan Stanisław Bystron. W książce pt. *Nazwiska polskie*, pomyślanej jako „pierwsza obszerniejsza próba ujęcia historii nazwisk polskich” (Bystron 1993: 16), odnajdujemy wiele aktualnych spostrzeżeń na temat mian szlacheckich, które autor bogato udokumentował literaturą genealogiczno-heraldyczną. To właśnie Bystron utrwalił pogląd, chętnie powtarzany przez późniejszych badaczy (m.in. Matuszewskiego 1975, Kaletę 1998), iż „Nazwisko patronimiczne, tak powszechne u szlachty na ziemiach litewsko-białoruskich, nie było w takiej cenie jak przymiotnikowe; w Koronie uchodziło za mieszczańskie.” (Bystron 1993: 97). Przyczynił się w ten sposób do powstania stereotypu tzw. nazwisk stanowych, mającego swoje źródła w silnie rozwiniętej, szczególnie w epoce sarmatyzmu, megalomanii narodowej (Rzepka, Walczak 1988; Walczak 1988).

Niniejszy artykuł podejmuje problematykę socjolingwistycznego opisu nazwisk zakończonych sufiksami *-owicz*, *-ewicz* w jednym z wartościowszych herbarzy polskich (Dworzaczek 1959: 122), jakim było 16-tomowe dzieło Adama Józefa Feliksa Bonieckiego-Fredry¹. *Herbarz polski* (dalej skrót: Bon) należy

¹ Pierwszy tom *Herbarza polskiego* ukazał się w 1899 r., a ostatni w 1913 r. Boniecki wydał tylko jego część I, tj. *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich* (13 tomów, do nazwiska *Lasocki*), która w zamiśle autora miała kończyć się odrębnym omówie-

dziś do kanonu literatury genealogiczno-heraldycznej. Zawiera bardzo obszerne zestawienie nazwisk szlachty przedrozbiorowej², jej herbów, przydomków, koligacji rodzinnych, wiadomości na temat piastowanych stanowisk, urzędów oraz otrzymanych godności, posiadanych lub dzierzawionych majątków ziemskich, zasług wojennych dla I Rzeczypospolitej oraz potwierdzeń nobilitacji.

Autor *Herbarza*, prawnik z wykształcenia a genealog z zamiłowania, wcześniej miał w dorobku *Kronikę rodu Bonieckich* (1875) i *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku* (1887). Już przy nich wykazał się „krytycyzmem i umiejętnością operowania materiałem źródłowym” (Dworzaczek 1959: 118), co dawało mu solidne podstawy do naukowej redakcji ogólnopolskiego opracowania rodów szlacheckich. Badacze podkreślają też bogatą bazę wpisów do *Herbarza*, stale powiększaną w czasie prac nad poszczególnymi tomami³. Niewątpliwie te względy predystynują dzieło Bonieckiego do bycia wiarygodnym źródłem w badaniach antroponimicznych i zadecydowały o jego wyborze do niniejszego artykułu.

2. Ogólna charakterystyka haseł w *Herbarzu polskim*

Układ haseł w *Herbarzu* jest alfabetyczny: od imienia Aaron (Bon I 17) do nazwiska *Makomascy* (Bon XVI 279-280)⁴. Dopełnieniem tego zbioru jest

---

niem średniowiecznych rodów rycerskich. Część II, zawierająca spis senatorów, dygnitarzy, urzędników ziemskich oraz grodzkich, nie została opracowana. Po śmierci Bonieckiego w 1909 r. kolejne 3 tomy (do zeszytu 7) zredagował jego współpracownik, baron Artur Reiski. Nowe materiały dostarczane w czasie prac nad *Herbarzem* znalazły się w tomie *Uzupełnień* już w roku 1901 (6 zeszytów, od nazwiska *Abakanowicz* do *Bolcewicz*). W 1993 roku Polskie Towarzystwo Heraldyczne wydało *Indeks nazwisk do „Herbarza polskiego” Adama Bonieckiego* przygotowany przez Szymona Konarskiego (Górzyński 1993). Ukazały się też trzy wersje elektroniczne *Herbarza*, tj. reprint R. Jurzaka (2003) oraz dwie zindeksowane i opatrzone komentarzami M. J. Minakowskiego (2002 i 2005).

² Najmniej udokumentowana w *Herbarzu* jest genealogia szlachty wielkopolskiej. Uzupełnia ją tzw. „Zespół Teki Dworzaczka”, utworzony w 1988 r. w Bibliotece Kórnickiej PAN po przejęciu materiałów genealogicznych od małżonki zmarłego prof. Włodzimierza Dworzaczka, który już w 1928 r. uzyskał stypendium Funduszu Kultury Narodowej na wydawanie dalszych tomów *Herbarza* i kontynuował dzieło Bonieckiego i Reiskiego aż do czasów powojennych.

³ Została ona zebrana m. in. dzięki pomocy pracowników Archiwum Głównego w Warszawie, licznych rodzin zainteresowanych publikacją oraz pasjonatów historii regionalnej, korespondujących z autorem. Spis źródeł, zamieszczony w pierwszym tomie, zawiera wiele dokumentów, jak np. Metryka Koronna czy księgi trybunalskie (zostały zniszczone podczas II wojny światowej), a cytaty w *Herbarzu* są często jedynym śladem znajdujących się tam informacji. Materiały zgromadzone przez Reiskiego do litery *Ż* spłonęły w 1944 r. w podziemiach Biblioteki Krasińskich w Warszawie.

⁴ Szczegółowa zawartość *Herbarza* przedstawia się następująco: t. I: AARON – BONICCY, t. II: BONIECCY-CHMIELEŃSCY, t. III: CHMIELEWSCY-CZETOWSCY, t. IV: CZE-

indeks nazwisk do *Herbarza* opracowany przez Szymona Konarskiego, który doprowadza hasła do końca⁵, czyli analitycznej formy odmiejscowej z *Źręć* (Górzyński 1993: 148). Boniecki umieścił w nawiasach kwadratowych hasła z nazwiskami osób, które nie należały do „poczty szlachty polskiej” (Bon I 3), nierzadko obcego pochodzenia. Były wśród nich osoby piastujące ważne i drobniejsze urzędy, np.: *Attelmajer* „Jan, ławnik lwowski, internuncyusz m. Lwowa, podpisał z woj. ruskiem elekcyę Jana Kazimierza” (Bon I 55), odznaczone przez monarchów za zasługi wojenne, np.: *Adamson* „Wilhelm, kapitan wojsk królewskich 1679 r.” (Bon I 24), lub wyróżniające się jakąś działalnością, np.: *Abrahamowicz* „Tomasz, tłumacz języków wschodnich we Lwowie nie żył w 1672 r.” (Bon I 18). Tytuł hasła jest w druku wyodrębniony wielkimi literami i z reguły podany w formie pluralnej ze wskazaniem herbu noszonego przez daną rodzinę, np.: *Abakanowiczowie h. Habdank* (Bon I 17). Te same herby mogą pojawiać się przy różnych nazwiskach, np.: *Abakanowiczowie h. Habdank*⁶, *Abczyńscy h. Habdank*, *Abłamowiczowie h. Habdank* (Bon I 17), ale i te same formalnie nazwiska są łączone z różnymi herbami, np.: *Abramowiczowie h. Habdank* (Bon I 19) i *Abramowiczowie h. Strzała* (Bon I 20) czy *Baczewscy h. Dołęga* i *Baczewscy h. Lubicz* (Bon I 65). Tę praktykę N. Davies (2003: 206-207) tłumaczy zupełnie wyjątkową cechą polskiej heraldyki, jaką była tzw. wspólnota herbowa. Herb nie był własnością pojedynczego szlachcica (jak w Anglii), wybranej rodziny (jak w Niemczech), ale przynależał do rodu szlacheckiego tworzonego paradoksalnie przez grupę ludzi, niekoniecznie ze sobą spokrewnionych, ale powiązanych wspólnotą interesów stanowych. Szlachta litewska przejmowała najczęściej herby szlachty z Korony. Wśród rodzin herbowych na uwagę zasługują te, które legitymowały się tzw. herbem własnym, jak np. *Albertrandy h. Własnego* (Bon I 28), którego przedstawiciele, tj. Antoni, włoski malarz, i jego syn, Jan Chrzyciel, biskup zenopolitański i oficjał generalny warszawski, pierwszy prezes warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zostali nobilitowani przez króla Stanisława Augusta. Poza pluralną formą nazwisk rodów herbowych w nagłówku

---

TWERTYŃSCY-DOWIAKOWSCY, t. V: DOWIATTOWIE-GĄSIORKIEWICZ, t. VI: GĄSIOROWSCY-GRABOWNICCY, t. VII: GRABOWSCY-HULKIEWICZOWIE, t. VIII: HUMAŃSCY-JELONEK, t. IX: JELOWSCY-KĘSTOWICZOWIE, t. X: KĘSTOWSCY-KOMOROWSCY, t. XI: KOMOROWSCY-KOTOWSCY, t. XII: z KOTRY-KRZEMIENIEWSKY, t. XIII: KRZEMIENIOWSCY-LASOCCY, t. XIV: LASOCCY-LIWIŃSKI, XV: LIWSCY-ŁOPUSCY, XVI: ŁOPUSZAŃSCY-MAKOMASCY.

⁵ Wcześniej w indeksie pojawia się nazwisko *Żyźniewski* (Górzyński 1993: 148).

⁶ Szerzej o pochodzeniu herbu *Habdank*, obocznie *Awdaniec*, pisze Bobowska-Kowalska (1995: 1-2).

haseł możemy spotkać inne elementy identyfikacyjne. Do nich należą: 1) **imiona**⁷, zwłaszcza osób duchownych, np.: *Aaron* „opat tyniecki, został biskupem krakowskim 1046 r., umarł w 1059 roku” (Bon I 17), staropolskich urzędników książęcych i królewskich, np.: *Abraham*⁸ „podczaszy ks. Konrada maz. i kuj. 1220 r.” (Bon I 17), *Andreaszek* „kasztelan halicki 1376 r. i starosta lwowski 1378 r.” (Bon I 37), Tatarów, np. *Ajdar* „pisarz tatarski 1516” (Bon I 25), 2) **nazwiska w formie liczby pojedynczej lub mnogiej bez żadnych określeń**, np.: *Abrahamowicz* „Jan, kasztelan lubelski 1284 r.” (Bon I 18), *Abramowiczowie* „Swiaszko i Marcin, którym Aleksander Jag. przyśądził 1494 roku dobra Horbaczewskie w sporze z Maćkiem, sędzią mielnickim” (Bon I 20), 3) **nazwiska w formie singularnej z herbem**, np. *Abratowicz h. Odrowąż* „Antoni vicesregent grodzki latyczowski, pisał się z woj. ruskiem na elekcyę Stanisława Augusta” (Bon I 21), 4) **nazwiska w formie liczby mnogiej z kilkoma określeniami** (herbem, oboczną postacią nazwiska sygnalizowaną skrótem *v.* od łacińskiego *vel* ‘lub’, przydomkiem), np.: *Amforowiczowie v. Anforowiczowie h. Szreniawa* „Samuel, dworzanin królewski, pisał się z województwem wileńskim na elekcyę Jana Kazimierza, a Stanisław, stolnik mścisławski, z województwem mińskim, na obiór Jana III-go. Marcin, sędzia ziemski smoleński 1764 roku. Justyn, strażnik starodubowski 1787 roku” (Bon I 35), *Abramowiczowie h. Habdank z przydomkiem Jastrzębiec* „Antoni, Konstanty, Józef i Jan bracia rodzeni, odziedziczone po ojcu Adamie Abramowiczu dobra Siemoszkiszki w powiecie brasławskim sprzedali 1743 r.” (Bon I 19), *Abrahamowiczowie v. Abramowiczowie z przydomkiem Burczak h. Lubic* „Adam Burczak Abramowicz, rotmistrz królewski 1670 r. (...) Aleksander i Paweł Burczakowie Abrahamowiczowie pisali się z ziemią chełmską na elekcyę Augusta II-go. Andrzej Burczak Abramowicz, burgrabia włodzimierski 1650 r.” (Bon I 18), oraz 5) **odmiejscowe konstrukcje analityczne**, np. z *Andrzejowic h. Bieliny* „Mikołaj i Jan świadczą w Radomsku 1452 r.” (Bon I 41). Przy okazji warto zwrócić uwagę na przydomki. Rozrodzone rody posługiwały się przydomkami, nazwanymi przez Bystronia „nazwiskami wtórnymi” (Bystron 1993: 74). Okazuje się, że przy-

⁷ Też w postaci obocznej, np. *Albert v. Wojciech* (Bon I 28).

⁸ Tu Boniecki podaje aż 12 osób: „Abraham podczaszy ks. Konrada maz. i kuj. 1220 r., Abraham, podczaszy płocki 1221 r. Abraham, cześnik ks. Bolesława maz. 1239 r. Abraham, kasztelan wiślicki 1245 r. Abraham, wojewoda mazowiecki (płocki) 1246 r. Abraham, kasztelan wiślicki 1254 r. Abraham, skarbnik gnieźnieński 1291 r. Abraham, podczaszy sandomierski 1346 r. Abraham, starosta lwowski 1352 r. Abraham, kasztelan lubelski 1360 r. i starosta lubelski 1362 r. Abraham, wojewoda płocki 1383 r. Abraham, żupnik utriusque salis 1421 r.” (Bon I 17).

mowanie dodatkowego elementu identyfikacyjnego wynikało nie tylko ze względów praktycznych (liczebności rodziny), ale u schyłku I Rzeczypospolitej było wyrazem swoistej mody, snobizmu, dodatkowo podkreślającym pochodzenie i nobilitację rodu. Wiele rodzin litewskich dołączało do swego nazwiska imię prawdziwego lub rzekomego protoplasty, jak widzimy na przykładzie gałęzi rodziny *Litawor-Aramowicz*. W haśle *Aramowicz h. Odrowąż* pojawia się imię legendarnego litewskiego księcia, męża Mickiewiczowskiej *Grażyny*: „Jan, z przydomkiem Litawor, w 1755 r. stolnik brasławski, następnie sędzia gr. miński, żonaty z Heleną z Radziwińskich Fronckiewiczów, pozostawił syna Tadeusza, który wraz z ojcem podpisał elekcję Stanisława Augusta” (Bon I 447).

3. Miejsce nazwisk z przyrostkami *-owicz*, *-ewicz* w *Herbarzu polskim*

Z wyliczeń⁹ przeprowadzonych na podstawie indeksu do *Herbarza* (Górzyński 1993) wynika, iż w hasłach (nagłówkach i tekście) pojawia się 866 formacji nazwiskowych z przyrostkiem *-owicz* i 853 z *-ewicz* oraz 3 nazwy z *-owic* i 1 nazwa z *-ówicz* (*Jagajłowicz*). Niewielką liczbę form niezruszonych Bystron tłumaczył następująco: „Z chwilą gdy ta szlachta litewsko-ruska wchodzi po unii w skład szlacheckiego społeczeństwa polskiego, zwycięża w niedługim czasie końcówka *-wicz* (*-owicz*, *-ewicz*); odtąd też i mieszczanie polscy zaczęli kończyć swe nazwiska na *-cz*, i tak ustaliła się końcówka w postaci ruskiej...” (Bystron 1993: 33). Według niego *-owic*, *-ewic* były powszechne jeszcze do początków XVII w., o czym miały świadczyć nazwiska *Klonowica* i *Zimorowica* (Bystron 1993: 33). W. Szulowska, badając nazwiska studentów Akademii Zamojskiej (Szulowska 2000: 240-241) podkreśla, iż od początków XVII wieku aż po pierwsze dziesięciolecia XVIII w. trwała rywalizacja między polskim przyrostkiem *-owic* a ruskim *-owicz*, z tendencją do dominacji tego drugiego. Brak form z *-owic*, *-ewic* u Bonieckiego można tłumaczyć też czasem powstawania *Herbarza*, a więc przełomem XIX i XX w., kiedy funkcjonowały już nazwiska w postaci zunifikowanej, co jednoznacznie mogłoby zostać zweryfikowane przez sięgnięcie do oryginalnych zapisów źródłowych.

⁹ Należy przy tym zastrzec, iż obliczenia dotyczą jednostek nazewniczych, a nie całkowitej liczby nosicieli nazwisk, gdyż to samo nazwisko może pojawiać się wielokrotnie. Oprócz tego odnotowujemy 148 nazwisk zakończonych przyrostkami *-ic/-icz* i 86 nazwisk z *-yc/-ycz*.

4. Mechanizmy funkcjonowania form z przyrostkami *-owicz*, *-ewicz*

Geneza nazwisk z *-owicz*, *-ewicz*, pierwotnie patronimiczna, rzadko ujawnia się w zapisach Bonieckiego, które służyły celom genealogicznym i nie miały charakteru wiernych cytatów źródłowych, z czym spotykamy się w większości tego typu opracowań¹⁰. S. Bystron uważał, iż z patronimikami tak długo mamy do czynienia, „dopóki mamy to poczucie, że końcówka *-wicz* oznacza syna człowieka noszącego nazwisko, przezwisko czy imię figurujące jako temat nowego nazwiska...” (Bystron 1993: 108). Zdaniem Kalety (1991: 40-41), formy odojcowskie na *-ic*, *-owic* // *-ewic*, żywotne w społeczeństwie polskim do końca XV wieku (ponad 1900 nazw według szacunkowych wyliczeń badaczki), z czasem wycofywały się z funkcji predykatywnej (czyli wskazywania relacji przynależności ojciec > syn), przechodząc tzw. proces proprializacji. W związku z tym coraz częściej pojawiały się nazwiska dziedziczne o typie patronimicznym, a szlachta w Koronie całkowicie zarzucała formy patronimiczne na rzecz odmiejscowych. Typ patronimiczny odżył w polskim systemie antroponimicznym po unii polsko-litewskiej. Kaleta wskazuje, iż patronimika odimienne zakończone na *-icz*, *-owicz*, *-ewicz* były żywotne w Rosji i na Rusi, gdzie wyraźnie świadczyły o przynależności do nobilitowanej warstwy bojarów, a prawo ich używania nadawał każdorazowo władca (Kaleta 1991: 154). Materiał *Herbarza* dostarcza ciekawych przykładów, ukazujących nie tylko relacje patronimiczne, ale również zależności awonimiczne. Przykładowo z informacji zawartej w haśle *Kuncewiczowie v. Kunco-wiczowie v. Koncewiczowie h. Jelita* wynika, iż obok patronimicznego określenia *Kuncewicz* syn nosił też miano odawonimiczne, tj. *Wojciech Kmita Kuncewicz Sokołowicz*: „Nieznany bliżej *Kunca Sokołowicz*, miał synów: Wojciecha Kmitę i Kaspra. *Wojciech Kmita Kuncewicz Sokołowicz*, namiestnik wileński Gasztolda, 1522-1527 r., dzierżawca wilkomierski 1532 r. i onikszteński 1536 r., żył jeszcze w 1547 r., z Małgorzaty Piotrowskiej Giniwłłowiczówniej, zostawił syna Jana.” (Bon XIII 174). Podobną sytuację obserwujemy w haśle *Andruszewicz v. Andruszowicz v. Androszewicz h. Doliwa* (Bon I 37), gdzie czytamy, iż ciwun raduński *Sienko Andruszowicz* miał syna *Mikołaja Sienkowiczowa Andruszewicza*, a ten synów – *Wojciecha Mikołajewicza*, cześnika litewskiego w 1533 r., i *Mikołaja Mikołajewicza*, pisarza królewskiego dworów wileńskich w 1532 r.

¹⁰ Na tym tle wyróżnia się *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (Dopełnienie Niesieckiego)*. To wydanie Biblioteki XX Czartoryskich w Sieniawie (Kraków 1870) zostało opatrzone wstępem Z. Glogera.

W haśle *Herbarza* może wystąpić też forma patronimiczna i jej baza de-rywacyjna, np. *Czyżowie v. Czyżewiczowie*, tj. „Bogdan Czyż, którego przodkowie byli bojarami Gasztoldów i należeli do zamku gieranojnowskiego, uznany został przez Zygmunta III-go 1590 r. za szlachcica powiatu oszmiańskiego (...) Henna Marcinówna Janowa Czyżewiczowa i synowie jej, Bartłomiej i Stanisław, sprzedali pewne grunta w powiecie oszmiańskim Roskiemu 1545 r.” (Bon IV 49).

W przytoczonych przykładach zwraca uwagę niestabilność form, wymiennosc formantów *-owicz* i *-ewicz*, występowanie kilku nazwisk różnego typu. Bystron uważa, iż taka praktyka była rzeczą powszechną i na dowód przytacza przykład przodka książąt *Sapiehów*, tj. *Semena Sopihy* lub *Sopiehy* (pisarza przywilejów Wielkiego Księstwa Litewskiego) oraz jego potomków: *Bohdana Semenowicza Sopehy vel Sopeżyc*, okolicznego smoleńskiego w 1508 r. i *Iwaszki Sopehy, Sapiehy* lub *Sopeżycza*, sekretarza królewskiego (Bystron 1993: 33-34). Matuszewski zwraca również uwagę na wahania typu *Gromski – Gromkowski – Gromkiewicz – Gromkowicz*, określając takie formy terminem „alonomy”, czyli odrębne postaci jednego i tego samego nazwiska (Matuszewski 1975: 98).

Na zmienność form nazwiskowych z *-owicz*, *-ewicz* miały wpływ też zjawiska fonetyczno-ortograficzne, np.: ubezdźwięcznienia spółgłosek: *Dedkowicz v. Detkowicz* (Bon IV 186), *Dożkiewicz v. Dożskiewicz* (Bon IV 355), mieszanie nosowych sonornych *m* i *n*, np.: *Amforowiczowie v. Anforowiczowie* (Bon I 35), depalatalizacje wargowych, np.: *Dziewiatkowicz v. Dziewatkowicz* (Bon V 204), *Fedorowicze v. Fiedorowicze* (Bon V 264), przechodzenie samogłoski *e > i* przed sonornymi, np.: *Danilewiczowie v. Danielewiczowie h. Leliwa* (Bon IV 79) czy graficzne wahania liter *y* oraz *j*, np.: *Bujwidowicz v. Bywidowicz* (Bon II 239).

Problemy oboczności ujawniały się też w obrębie samych sufiksów (por. Brajerski 1997), które łamały zasadę łączliwości przyrostka *-owicz* z tematami twardymi, a przyrostka *-ewicz* z tematami zakończonymi na spółgłoskę miękką i funkcjonalnie miękką, np.: *Andruszewicz v. Andruszowicz v. Androszewicz h. Doliwa* (Bon I 37), *Bohatyrowicz h. Bohatyrewicz* (Bon I 359), oraz wskazywały na ich wymiennosc po spółgłoskach tylnojęzykowych, np.: *Bieńkiewicz v. Bieńkowicz* (Bon I 248), *Juszkiewiczowie czasem Juszkowiczowie h. Ślepowron* (Bon IX 122).

5. Status społeczny nosicieli nazwisk z *-owicz*, *-ewicz*

W tekście *Herbarza* możemy znaleźć wiele cennych informacji na temat mechanizmu nadań szlacheckich i sposobów legitymowania się ze szlachectwa.

W okresie I Rzeczypospolitej przywilej przyznawania szlachectwa zachował król, ale było to obwarowane szczegółowymi ustawami. I tak ustawa z 1578 r. nakazywała nadawać szlachectwo przez władcę w czasie trwania sesji sejmowych lub w nagrodę za okazane męstwo, kolejna z 1601 r. wskazywała na konieczność zatwierdzania szlachectwa przez sejm, a w 1775 r. posiadanie ziemi było uznane za wzgląd naczelnny (Davies 2003: 232). Monarchowie często nadawali szlachectwo osobom spoza stanu za określone zasługi. W ten sposób otrzymali je **Bakałowiczowie h. Własnego** „Jan Bakałowicz, inżynier, zaszczycony szczególnem zaufaniem Stanisława Augusta, od którego miał zlecone wykonanie mapy Królestwa, otrzymał szlachectwo na sejmie 1775 r. i herb wyżej opisany.” (Bon I 83) czy **Ankiewicz** „Stefan, sekretarz król. w 1670 r.” (Bon I 42).

Nierzadko w związku z nielegalnymi praktykami uszlachetniania swego pochodzenia i nazwiska, co piętnował W. Nekanda Trepka w *Liber chammorum*, konieczne było udowadnianie szlachectwa w sądzie, jak to m. in. uczynili **Ambroziewiczowie h. Poraj** „Stanisław i Marcin, udowodnili 1787 r. w sądzie grodzkim halickim pochodzenie swoje szlacheckie. Andrzej i Piotr, synowie Marcina w 1833 roku.” (Bon I 35) czy **Buczkiwicz h. Trzaska** „Stanisław udowodnił pochodzenie swoje szlacheckie 1782 r. w sądzie grodzkim halickim” (Bon II 222). W *Herbarzu* mamy całą galerię urzędów, stanowisk i godności z okresu I Rzeczypospolitej. Występują tam nazwy urzędów centralnych (np.: kanclerz, podkanclerz, podskarbi, marszałek koronny i nadworny), dygnitarstw (np.: stolnik nadworny, podkomorzy nadworny) oraz urzędów ziemskich (podkomorzy, starosta, chorąży, sędzia, stolnik, podczasy, podsędek, podstoli, cześnik, łowczy, wojski, pisarz ziemski, miecznik itd.). W Wielkim Księstwie Litwskim ważnym urzędnikiem był *ciwun*, zarządca lub dzierżawca dóbr królewskich, wybierany przez sejmiki i zatwierdzany przez króla, np.: „Sienko Andruszowicz, ciwun raduński 1488 r. Aleksander Jag. potwierdził synowi jego Mikołajowi Sienkowiczowi Andruszewiczowi przywilej, na dwie trzecie wsi Kamieńca...” (Bon I 37). W innym haśle, dotyczącym **Amforowiczów v. Anforowiczów h. Szreniawa** pojawia się dworzanin królewski, stolnik i sędzia ziemski: „Samuel, dworzanin królewski, pisał się z województwem wileńskim na elekcję Jana Kazimierza, a Stanisław, stolnik mściłowski, z województwem mińskim, na obiór Jana III-go. Marcin, sędzia ziemski smoleński 1764 roku. Justyn, strażnik starodubowski 1787 roku.” (Bon I 35). Nierzadko zdarzają się też hasła bez danych na temat stanowisk i godności, często podające tylko jednego nosiciela nazwiska, np.: **Ałuszewicz** „Antoni podpisał manifest szlachty litewskiej w 1763 roku”. (Bon

I 34), **Budrzewicz**: „Jerzy podpisał manifest szlachty litewskiej 1768 r.” (Bon II 228), **Budzewicz**: „Mikołaj podpisał z województwem witebskiem elekcję Augusta II-go.” (Bon II 229).

6. Geograficzne i etniczne pochodzenie nazwisk

Na podstawie licznych nazw miejscowości, powiatów i województw, gdzie wzmiankowane osoby były notowane metrykalnie, mieszkały bądź pełniły określone funkcje, wyraźnie rysuje się przewaga szlachty, zamieszkującej wschodnie ziemie I Rzeczypospolitej, zwłaszcza Wielkiego Księstwa Litewskiego¹¹, oraz Podlasia, Wołynia i Ukrainy włączonych do Korony tuż przed zawarciem unii w 1569 roku. Tu wypada podać wyrazisty przykład szlachty usadowionej w Wielkim Księstwie Litewskim i piastującej wiele ważnych stanowisk, tj. **Adamowiczów h. Własnego**. Boniecki podaje szereg miejscowości, związanych z przedstawicielami tego rodu, jak: *Mścislaw* (województwo mścislawskie), *Stonim* i *Wołkowysk* (nowogrodzkie), *Troki* (trockie), *Lida* (wileńskie), *Orsza* i *Witebsk* (witebskie), *Dyrwiany* (żmudzkie), tj. „Teodor, komornik ziemski słonimski 1599 r. Andrzej, na Wołyniu 1636 r. (Woł. VI f. 236). Benedykt, w woj. brzeskiem litew. 1670 r. (Akta IV). Hieronim, z woj. wileńskim, a Michał, miecznik wołkowyski, z wojew. nowogrodzkiem, podpisali elekcję Augusta II-go (V. L.). Jan. Kazimierz i Jerzy Józef, regent lidzki, podpisali manifest szlachty litewskiej w 1763 r. (V. L.). Franciszek, stolnik mścislawski 1780 r. Maciej, chorąży dyrwiański 1786 r. (Kal. Pol.). Antoni, komornik trocki 1787 r. Jan, 1787 r., a Jerzy, 1791 r. sędziowie grodzcy lidzcy. Michał, wyżej wymieniony miecznik wołkowyski, miał syna Antoniego, tego syn Jan, pozostawił syna Ignacego, a ten Leona, ożenionego z Elżbietą z Wesołowskich, z której syn Stanisław legitymował się ze szlachectwa w Królestwie 1848 r.” (Bon I 23). Rzadziej z nazwiskami zakończonymi na *-owicz*, *-ewicz* łączone są osoby z innych części Rzeczypospolitej, np.: Wielkopolski, Mazowska czy Małopolski. Przykładem może być znakomity w Wielkopolsce dom **Borkowiczów h. Napiwoń**: „Żyjący w XIII-m wieku komes Wojśław miał dwóch synów: komesa Borka i Wisława. W 1279 r.

¹¹ Wielkie Księstwo Litewskie przed rokiem 1772 składało się z następujących województw: 1) wileńskiego, 2) trockiego, 3) połockiego, 4) nowogrodzkiego, 5) witebskiego, 6) brzesko-litewskiego, 7) mścislawskiego, 8) mińskiego i 9) inflanckiego (ostatnie, zwane niekiedy księstwem, należało wspólnie do Litwy i Korony) oraz Księstwa Żmudzkiego. Województwo smoleńskie, choć od roku 1667 przyłączone zostało do Moskwy, tytułarnie jednak pozostało przy Litwie i w porządku urzędowym bywało wymieniane pomiędzy Księstwem Żmudzkiem a województwem połockiem (zob. Czyżewski 1969: 524).

książę Przemysław przenosi wieś Psarskie, należąca do komesa Borka, syna komesa Wojysława, a brata Wisława, z kasztelanii i opola szremskiego do opola Drzonek. Komes Przybysław, syn Borka, wystawia w 1307 r. dokument, dotyczący powyższej wsi Psarskie; a w 1318 r. zeznaje donację wsi Wierzbiczyany kościołowi gnieźnieńskiemu. W 1319 r. jest starostą wielkopolskim, a 1322 r. wojewodą poznańskim. W 1326 r. występuje jako świadek Andrzej Borkowicz, kasztelan kaliski, coby się kazało domyślać, że Przybysław miał brata tego imienia.” (Bon II 29). Lokalizację mazowiecką posiada nazwisko **Falkowicz** „Jan, mieszczanin warszawski, pisarz komory solnej warszawskiej; umarł 1588 r. (Star. Mon.). Stanisław, poseł i wójt miasta Warszawy 1669 r. (Bon V 253), **Łyszkiewicz** „Maciej Łyszkiewicz, bankier warszawski, otrzymał od sejmu 1790 r., przywrócenie do wszelkich praw i prerogatyw szlacheckich” (Bon XVI 197). Jeśli chodzi o etniczny skład nosicieli nazwisk na *-owicz*, *-ewicz*, to w *Herbarzu* pojawiają się nazwiska tatarskie, związane z Tatarami litewskimi. Pierwsze tatarskie osady powstały na Litwie w 1397 r., gdy chan Tochtamysz przyszedł z pomocą Wielkiemu Księstwu w walce z Krzyżakami. Książę Witold przywiózł część Tatarów jako jeńców wojennych, ale za zasługi wojenne wielu z nich obdarował wolnością i ziemią. Tatarzy też dobrowolnie osiedlali się na Litwie, przyjęli język polski i upowszechniony na Litwie system nazewniczy z patronimikami odimiennymi. Do rodów tatarskich należeli m. in. **Achmatowiczowie h. Achmat** „Mustafa Achmatowicz rotmistrz król., posiadał w 1751 r. dobra Waka w woj. wileńskim. Syn jego Biłat, miał syna Mustafę, który pozostawił trzech synów: Benedykta, Dawida i Aleksandra. Benedykt i Dawid w 1839 r., a Stefan i Józef synowie Aleksandra i Zofii z Buczackich w 1843 r., legitymowali się ze szlachectwa w Królestwie...” (Bon I 22), **Asanczukowicze** „Książę Majko Asanczukowicz, otrzymał w 1498 r. od Aleksandra Jag. siedmiu służebnych ludzi w powiecie krewskim (...) W 1547 r. został chorążym tatarów grodzieńskich książę Mahmet Juchnowicz. Urząd ten przed nim sprawowali: brat jego, książę Ahmet i dziad jego, książę Alikecz Asanczukowicz, marszałkiem tatarskim po Mahmecie został w 1549 r. książę Asan Ahmetowicz” (Bon I 55), **Azulewiczowie h. Własnego** „Aleksander, rotmistrz królewski, żonaty 1757 r. z Felicjaną Baranowską (...) Ten czy też inny Aleksander Mustafa, właściciel dóbr Ponary w wojew. trockiem 1777 r. miał syna Jakóba, żonatego 1-o v. z Maryanną Józefowiczówną, 2-o v. z Elżbietą Kryczyńską. Synowie jego: Abraham, urodzony z pierwszej żony, i Mustafa z drugiej, legitymowali się ze szlachectwa w Królestwie 1840 r., a Dawid, syn Mustafy 1851 r.” (Bon I 58). Bystron (1993: 201) wskazywał, iż procesy polonizacyjne nazwisk Tatarów postępowały bardzo szybko i oprócz modelu nazwisk patronimicznych pojawiały się już w połowie XVII wieku nazwiska z przyrostkiem *-ski*.

7. Wnioski

Herbarz polski A. Bonieckiego jest cennym źródłem do badań antroponimicznych doby średniopolskiej.

Przedstawione zagadnienia, poparte przykładami zaczerpniętymi z *Herbarza*, potwierdzają trafność wniosków J. S. Bystronia na temat geograficzno-etnicznych i społecznych uwarunkowań nazwisk z przyrostkami *-owicz*, *-ewicz*. W szczególności ujawnia się polaryzacja nazwisk litewskich i nazwisk w Koronie.

Herbarz ukazuje wiele mechanizmów funkcjonowania nazwisk z *-owicz*, *-ewicz*, ale do badań predykatywnej funkcji nazwisk patronimicznych jest mało przydatny, gdyż często zawiera bardzo skąpe informacje oraz bezpośrednio nie pozwala na analizę oryginalnych zapisów. Konieczne są zatem kweryndy źródeł, o ile jest to możliwe.

Herbarz może pełnić funkcję opracowania, weryfikującego dane, np. na temat pochodzenia szlacheckich nazwisk odmiejscowych, wskazując na ich gniazda rodowe lub posiadane czy dzierzawione miejscowości i dobra.

Bibliografia

- Bobowska-Kowalska M., 1995: *Nazwy heraldyczne*, cz. 6: *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, red. A. Cieślíkowa, M. Malec, K. Rymut, Kraków.
- Boniecki A., 1899-1913: *Herbarz polski*, cz. I. *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. I-XVI, Warszawa.
- Boniecki A., 1901: *Uzupełnienia i Sprostowania do Części I*, Warszawa.
- Brajerski T., 1997: *Nazwiska na -owicz, -ewicz w lubelskiej książce telefonicznej*, „*Język Polski*” LXXVII, s. 163-168.
- Bubak J., 1986: *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków.
- Bystron J. S., 1993: *Nazwiska polskie*, oparte na wyd. 2 (Lwów – Warszawa 1936), Warszawa.
- Czyżewski J. (red.), 1969: *Słownik historii Polski*, Warszawa.
- Davies N., 2003: *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków.
- Dworzaczek W., 1959: *Genealogia*, Warszawa.
- Gajda S., 2004: *Narodowokulturowy składnik znaczenia nazw własnych w aspekcie edukacyjnym*, [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice, s. 21-28.
- Góralski Z., 1984: *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa.
- Górzyński S., 1993: *Indeks nazwisk do „Herbarza polskiego” Adama Bonieckiego*. Opr. Sz. Konarski, do druku podał S. Górzyński, Warszawa.
- Jurzak R., 2003: *Herbarz polski. Reprint*, cz. 1 z. 2, cz. 2 z. 2, Bielsko-Biała, wersja na CD.

- Kaleta Z., 1991: *Ewolucja nazwisk słowiańskich. Studium teoretyczno-porównawcze*, Kraków.
- Kaleta Z., 1998: *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa.
- Matuszewski J., 1975: *Polskie nazwisko szlacheckie*, Łódź.
- Minakowski M. J., 2002: *Herbarz polski*, cz. I. *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich, ułożył i wydał A. Boniecki*, wyd. 2, wersja 1.01, Kraków.
- Minakowski M. J., 2005: *Herbarz polski*, cz. I. *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich, ułożył i wydał A. Boniecki*, wyd. 2 rozpoznał, zanalizował i zindeksował M. J. Minakowski, wersja 2.1, Kraków.
- Nekanda Trepka W., 1963: *Liber generationis plebeorum*, cz. 1-2, wyd. W. Dworzaczek, J. Bartyś, Z. Kuchowicz, red. W. Dworzaczek, uwagi o fonetyce i pisowni oprac. K. Zierhoffer, Wrocław.
- Rzepka W. R., Walczak B., 1988: *Staropolskie szyderstwa z nazwisk*, [w:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna Poznań 3-5 września 1985. Księga Referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań, s. 227-240.
- Szulowska W., 2000: *Nazwiska na -ic // -icz wśród studentów Akademii Zamojskiej (1595-1781)*, [w:] *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim*, red. E. Wolnicz-Pawłowska, W. Szulowska, Warszawa, s. 239-245.
- Walczak B., 1988: *Z dziejów pewnego stereotypu nazewniczego (szlacheckie nazwiska na -ski, -cki)*, [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z VI Konferencji Onomastycznej*, red. E. Homa, Szczecin, s. 275-281.

Summary

The article presents sociolinguistic issues related to the functioning of surnames with the suffixes *-owicz*, and *-ewicz* in the *Polish Armorial (Herbarz polski)* by Adam Józef Feliks Boniecki. The sixteen-volume *Armorial* (1899-1913) is part of the canon of Polish genealogic and heraldic literature. It contains an enormous inventory of family names of the Polish pre-partition nobility, as well as their coats of arms, family connections, information on their positions, offices and ranks, the land estates they held, their wartime merits for the First Republic as well as ennoblement records. The subject of the study includes over 1320 anthroponyms. The analysis takes into account the geography of the patronymic names studied, as well as the social status and ethnic background of the name bearers. The article additionally indicates the processes of weakening the predicative function and structuralization of the *-owicz*, and *-ewicz* suffixes, as well as the stereotype of the so-called class-related names (of the nobility, bourgeoisie etc.) and its actual functioning in the historic and social conditions of the First Republic.